

**DÁVIDHÁZI PÉTER: PER PASSIVAM RESISTENTIAM.
VÁLTOZATOK HATALOM ÉS ÍRÁS TÉMÁJÁRA**

Budapest, Argumentum Kiadó, 1998, 409 l.

Érdekes és hasznos könyvnek tartom Dávidházi Péter tanulmánykötetét, és ez a kijelentés napjaink szakmai könyvtermését nézve jelentős elismerés.

A tanulmányköteteket általában azért szeretjük, mert a szerzőnek különböző folyóiratokban és könyvekben olvasható írásait a könyvespolcon egy helyre gyűjtik. E kötet esetében ez azért is előnyös, mert ezen tanulmányok egy részével előbb vagy utóbb mindenképpen számot kell vetnie minden, a 19. századi magyar irodalomtörténettel foglalkozó kutatónak. Számomra azonban sokkal fontosabbnak tűnik, hogy ez a kötet felmutatja a lehetőségét egy olyan irodalomtörténet-írásnak, amely tárgyul nem egy személyt vagy a kronológia két dátuma közé zárt időszakaszt választ, hanem egy személyektől és korszakoktól független témát, egy olyan problémakört, amely az írásbeliség létezése óta az egyik legérdekesebb az európai kultúrtörténetben. A könyv „propositióját” rögtön a borítón olvashatjuk: *Változatok hatalom és írás témájára*. Az írás (a cselekvés és nem az eredmény) mint írásművészet, mint ars központi szerepet kap a könyvben, nemcsak a vizsgált anyag, hanem az itt olvasható szövegek megformálásának tekintetében is. Pontos, kicsiszolt fogalmazás jellemzi a mondatokat, a közérthetőség mellett a szépségre törekvés e stílus legfontosabb vonása. Dávidházi nem a minél sürűbbre szőtt fogalmi háló szakszavaival akarja befogni témáját, hanem egy jól kiválasztott és megformált metaforával, képpel festi le a gondolat szárnyalását. A fegyelmezett műgond minden egyes íráson érződik, függetlenül annak témájától, tétjétől, funkciójától.

Ezzel a leíró megállapítással a szerző személyes érintettségének kérdéséhez jutottam. Úgy tűnik számomra, hogy az olvasó és a mű párbeszédét jobban elősegíti a személyes részvétel és ennek hiteles, szép nyelvi kifejezése, mint a személytelennek, objektívnek tartott fogalomhasználat. Ezen tanulmányok olvastán sokszor éreztem azt, hogy a „másik” beszél hozzám, akinek fontos az, amiről szól. Dávidházi a tanulmányok során többször tér át az egyes szám első személyű beszédmódra. Kikerüli ezzel a szakirodalom többes szám első személyű, pontosabban személytelenségű, magát objektívnek feltüntetni akaró hangját. Az egyes tények, jelenségek, gondolatok összekapcsolódása nem valamiféle, csak a beavatottak számára ismert, s éppen ezért nem feltétlenül elmondandó szabályrendszer szerint valósul meg, hanem a „hétköznapi ember” érzékeny, sok esetben ismerős gondolatai alapján. E tekintetben kiemelkedő az úti levél műfajára játszó, az élményeket visszatekintve értelmező beszámoló a Folger-Shakespeare Emlékkönyvtárról. Az írás átszellemült fogalmazása kedvet ébreszt az olvasóban a helyszín és ezzel együtt Shakespeare iránt. Mások bizonyára más helyszínekről tudnának hasonlóan lelkes

beszámolókat írni – például a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekről, a régi magyarosok paradicsomáról –, de éppen nem a téma az elsődlegesen fontos, hanem az, ahogy a beavatási szertartáshoz hasonló eseménysort a szerző utólag interpretálja, bevonva ezzel az olvasót is a Shakespeare-t kutatók már-már szakrális közösségébe.

A manapság sokszor tapasztalható gyakorlattal szemben e kötet egyetlen tanulmányának sem célja, hogy a kronológia történetiségére felfűzött, eddig ismeretlen epikai részekkel dúsított elbeszélésként mondja el újra az irodalom történetét. Többször hangsúlyozott tétele a szerzőnek, hogy a vizsgálatok történeti tárgyát, de azok történetiségét is a mi nézőpontunk konstruálja, s ezért nem lehet az irodalom történetét egy, az időben változatlan nagy-elbeszélésként, mintegy „eposzként” felfogni.

Ez a szemlélet és az ebből következő módszer pedig azért hasznos, mert a megállapításokhoz, következtetésekhez vezető út minden lépését igyekszik megmutatni a szerző, még azokat is, amelyek a személyes érzelmek, szorongások és bizonytalanságok mezőin keresztül vezetnek. Nemcsak az elmúlt, az ideológiailag sokszor túlvezérelt rendszerben volt „szemérmes” a magyar irodalomtörténeti beszédrend, de a korábbi korszakokban is, talán már Toldy Ferencről kezdve. Ebben a helyzetben üdítő színfoltnak tartom Dávidházi Péter irodalomszemléletét és írásművészetét, mert nem a pozitivistá filológia dinoszauruszcsontvázát vagy az eszmék gomolygó változásait akarja rekonstruálni, hanem az emberi magatartásformákat kívánja lepárolni és elemezni, s ezt nem lehet másként, mint olykor feltárva saját belső világát. A kötetet szervező szándék is személyes élettapasztalat gyümölcse: „Utólag meglepően könnyű volt megtalálnom ekkori dolgozataim zömében a válogatás elveként használható közös témát. Ez a rendszerváltozás mámorával kezdődött, majd egyre keserűbb csalódásokba torkolt, mégis gyönyörű évtized hullámvéréssel alighanem sokunkból kikényszerítette, hogy újragondoljuk hatalom, írás és ellenállás szövevényét, újraolvassuk a »ki adta néked a hatalmat« példázatos bibliai jelenetét” (359).

Emberi kritika ez. S a kritika szó itt jelzi azt, hogy amíg a tudomány nyelvünkben mindig valamiféle „objektívalódott” látásmódot és gondolatformát jelent, addig a kritika szó hallatán, itt, a Kárpát-medencében, sosem tudunk elvonatkoztatni a szerző személyétől. A kritikát mindig „valaki írja” – az irodalomtudomány meg csak van. Ezen a ponton mintegy harminc éve nem tudunk túllépni. 1971-ben írta le Tarnai Andor az akkor induló kritikátörténeti kutatásokról szóló beszámolójában: „Kezdetről fogva nehézséget okozott, hogy az így kijelölt tárgykörnek elfogadott magyar neve nincsen. A kritika nálunk bírálatot jelent, s ha ismeretes is a szó tágabb értelme (kritikai irodalom), még szakmai körökben sem használatos; a kriticizmus mint készen kínálkozó idegen szó, annyira idegenül hangzik, hogy használatára, legalább egyelőre, nem nagyon lehet gondolni. Nem sokkal jobbák a további javaslatok sem, amik eddig felmerültek: kétséges, hogy az irodalomtudomány szót le lehet-e a critique számára foglalni, nem látszik eléggé körülhatároltnak és terminus technikussá avathatónak a »kritikai gondolkodás története« kifejezés, további megfontolást igényelne az »irodalmiság« szó. Ilyen körülmények között érthető, hogy a vállalkozás az intézeti tervlapokon »az irodalomtudomány és a kritika története« címmel szerepel, ami a közszájon kritikátörténetté rövi-

dült. Nem lehetetlen, hogy e tárgynak e vox populi adja meg végül a végleges nevet. Ha meghonosodnék, nem történe más, mint a kritika szó értelmének kiterjesztése arra a területre is, amire eddig nálunk nemigen alkalmazták.” (*Tudomány- és kritikátörténeti kutatások az Irodalomtudományi Intézetben*, Magyar Tudomány, 1971/7–8, 581.) A „kritikátörténet” mára már megszokott terminus lett, ám a magyar „kritika” szó jelentésének általában vett kitágítása harminc év alatt sem történt meg. Ezt az állapotot rögzíti Dávidházi is: „azt meg már a kezdő anglisták is tudják, hogy az angol »criticism« szó az irodalomelmélettel való foglalkozást is magában foglalhatja, s így valóban tágabb körű, mint a magyar »kritika«, művelője tehát gyakran tényleg több vagy más, mint »kritikus«” (282), de a helyzetet már nem az irodalomelmélet, hanem egy minőségi-értékelvű, tudománytörténeti szempontból értékeli: „Bizony tanulhatnánk valamit ebből, hiszen idehaza mintha túl sokat is emlegetnénk az irodalomtudományt, s túl könnyen számíthatna valaki tudósnak; nyakra-főre osztogatjuk e címeteket a fellengzős zsargonnal sem leplezhető szakszerűtlen és semmitmondó műveknek, illetve szerzőiknek. Ha végignézünk az utóbbi évtizedek magyar irodalomtudományán, nemcsak jó néhány kiváló mű és a tudósi nevezetre mindenképpen méltó szerző tűnik szemünkbe, hanem egy meglehetősen merev, nehézkes, tudálékos és tekintélyelvű szerveződés, mely a tudomány örökös hangoztatása ellenére a gondolkozást nemegyszer gátolta.” (283.) Azzal együtt, hogy mélyen egyetértek ezzel a megállapítással, hiányolom azt, hogy a kérdés elméleti vetületének, a diszciplínák, módszerek, írásbeli műfajok elkülönülésének (tudományos értekezés, tanulmány, esszé, recenzió, szöveg), illetve a hatalom általi meghatározottságuknak nem szentelt egy-két bekezdést a szerző. A hatalom olyan, mint a gravitáció, nem lehet élni jelenléte nélkül, mégis le kell győzni, hogy hidat építhessünk, hogy repülővel utazhassunk.

Igaz, a személyes elfogultság beszél belőlem, mert a tudomány izgalmas kérdései közül az e könyv fő témájaként meghatározott hatalom kutatása a legérdekesebb számomra. Ezért is sajnálom, hogy a sok e témáról szóló tanulmányból nem készített egy kismonográfiát vagy vázlatos előkészületet egy nagymonográfiához Dávidházi Péter. E területnek ő az egyik legavatottabb ismerője, a kultusztörténeti kutatócsoport alapítója és vezetője, kitől várhatnánk tehát ilyen irányú összefoglalást?

A kötet első tanulmánya („*És ki adta néked ezt a hatalmat*”) általános elméleti keretet ad ugyan a vizsgálatnak, de a hatalom fogalmát talán túlságosan is leszűkítve veszi szemügyre. A hatalom működésének egyik kitüntetett aktusán, a felhatalmazáson és annak lehetséges módozatain gondolkodik a szerző. Ebből vonja le azt a következtetést, hogy a hatalom elleni védelmet a „független” szellemi értékek megtalálása, elismerése jelentheti: „a még fel nem hatalmazott szerzőknek és szövegeknek legalábbis előlegeznünk kell a bizalmat, s valahányszor kiderül, hogy megérdemlik, minden lehető meg kell tennünk hivatalos elfogadtatásukért.” (25–26.) Én másképp látom az ellenszegülés lehetőségeit. Legfontosabb, hogy feltérképezzük a hatalom működésének erőterét, szabályait, s amennyiben ezek már nagyjából láthatók számunkra, akkor dönthetünk, hogy mit is teszünk. S ebből az általam vallott hatalom-fogalomból az is következik, hogy nem tudok egyetérteni azzal a kijelentéssel: „adás és átruházás nélkül, tehát a felhatal-

mazás művelete híján senki sem rendelkezhet hatalommal.” (11.) A változó világ és a változó élet olyan új szituációkat eredményeznek, amelyekben különösebb felhatalmazás nélkül is jelentős hatalom összpontosulhat valaki kezében. Manapság hatalmat jelenthet az információhoz hozzáférés, ezt régebbi korokra vonatkozóan a tudás hatalmának is lehet nevezni. Az információ, a tudás fölötti hatalom megtapasztalható az egyes frott szövegekben is, s ezért lehet ez a kutatási terület fontos kiindulópont bármely irodalmár számára.

A könyv első nagy részének központi témája (*Mentalitástörténeti változatok: az ellenállás magyar hagyománya*) a sajátosan magyarnak gondolt passzív rezisztencia, a rossz körülményekkel szemben befelé forduló ember konok ellenállásának mint politikai és ezzel kapcsolatosan társadalmi magatartásformának vizsgálata. A tanulmány nagy kérdését, hogy a passzív rezisztencia tovább éltető vagy inkább elfojtó taktika vagy mindkettő egyszerre, e recenzióknak nem feladata megválaszolni, bár kétségtelenül olyan kérdést vet föl a szerző, amelyhez ilyen vagy olyan okból mindenkinek van hozzájárulni valója. A kötetben így összegződik a tanulság: „valamennyire mindannyian egyazon hatalmi erőter foglyai vagyunk, kiszolgáltatva annak, hogy míg használni akarjuk, használjon bennünket. Vagyis mindenki együttműködött valamelyest, akarva-akaratlan, s amire szükségünk volt, azt bizonyos értelemben el kellett fogadnunk, ha úgy tetszik azoktól. Persze, tudom, minden az arányokon múlik, vannak fokozatok; tegyünk különbséget, ha egyáltalán lehet, azok közt, akik építeni akarván működtek együtt a hatalommal, illetve akik nem tudtak ellenállni a hatalom érzeki csábításának.” (63.) Úgy gondolom, lehet, sőt kell is különbséget tenni az együttműködés formái és módjai között. Ezt a szerző is megtette az egyik, e kötetbe is felvett tanulmány (*A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*, első megjelenés: ItK, 1990, 341–359) kapcsán kialakult polémiaiban. (SZAJBÉLY Mihály, *Hazudni büszke író*, Holmi, 1996, 917–922; DÁVIDHÁZI Péter, *Gyanútlanul a hatalom csapdájában*, Holmi, 1996, 1072–1083; LUKÁCSY Sándor, *Válasz helyett*, Holmi, 1996, 1231–1232; DÁVIDHÁZI Péter, *Bocsánatkérés*, Holmi, 1996, 1372.) Sajnálom, hogy az e vita során közzétett szövegek nem kerültek be a kötetbe, mert jó példát szolgáltattak volna arra, hogy a kikerülhetetlen hatalmi erőterben hogyan változnak, cserélődnek a pozíciók: mikor, kinek van hatalma, hogy megszólalásával értelmezze a korábban közreadott szövegeket. A vitacikkek az elméleti megközelítések mellett gyakorlati példával mutathatták volna be az egyes beszédrendek működését, s az ezek közben létrejövő pontatlanságokat, csúsztatásokat, ferdítéseket.

Az első rész további két tanulmánya is a politikai hatalomhoz alkalmazkodás kérdéseit vizsgálja. Hamlet a színdarab emlékezetes jelenetében az égen elúszó felhőket tevéhez, menyéthez, majd cethalhoz hasonlítja, s Polonius mindhárom esetben egyetért vele. A hatalomhoz való alkalmazkodás lekerekített, irodalmi (itt értsd: irodalmi műben szereplő) példázatát olvashatjuk, de más oldalról a véleményváltoztatás jogáról és az értelmezések időbeli változásáról is szólhat ez a jelenet.

A hatalom és viszonyrendszere szempontjából egészen más példát szolgáltat viszont a kötetben ezt megelőző tanulmány Széchenyi–Deák anekdotája. Széchenyi Deákot kívánta megnyerni ahhoz a tervéhez, hogy mindketten vállaljanak hivatalt az udvarnál, s

ezzel segítsék előre a reformok kibontakozását. Deák kifejtette, hogy nem vállalhat olyan politikai szerepet, amelynek mintája a renegát Szokoli Mohamed volt. Ez a szintén példázat értékű anekdota ellentétpárja lehet az előző, színpadi jelentnek, hiszen ott egy 22 szereplős fikciós mikrovilágban hangzanak el a súlyos szavak, a két történeti alak viszont egy sokkal több szereplős politikai színpadon vitatkozott egymással. Éppen ezért, amíg Hamlet és Polonius kifinomult párbeszédének vizsgálatakor saját fikciónk alakító erejével bátran élhetünk, addig a történelmi példázat elemzésénél – bármennyire is fikció saját történelmünk újrakonstruálása – mégiscsak nagyra kell nyitnunk vizsgálódásunk objektívját, hogy minél több, ebből a korszakból származó adat beleférhessen, hiszen az általunk látott kép így pontosabb lesz. A példázatként választott Széchenyi–Deák-történet egyrészt jó indokot szolgáltat a hatalomhoz való alkalmazkodás lehetőségének bemutatására, a „belülről javítani” dilemmájára, másrészt könnyen csábíthat mindenkit arra, hogy a szituáció elméleti elemzését helyezze előtérbe, a háttér homályában hagyva a történelmi körülményeket. S ez rögtön egy módszertani kérdést is magában rejt: létezhet-e a hatalom működésének pusztán elméleti vizsgálata? Vagy a hatalmi működések feltérképezése csak az egyes helyzetek, történések, viszonyrendszerek vizsgálatában létezik? Széchenyi esetében például mennyire egyedi, mennyire sajátosan meghatározó az ő lelkivilága, neveltetése, a felvilágosodással is rokonszenvező világszemléleti háttér, amelyet apjától kapott? Hiszen nyilván más üzenete van annak a példának, amelyet egy olyan apa nyújt fiának, aki a déli vármegyék adminisztrátora 1785-ben, majd II. József rendeleteinek „eredményeképpen” 1786-ban lemond erről a hivataláról, aki 1798-tól Somogy megye főispánja, aki megalapította a Nemzeti Múzeumot és Könyvtárat, s tagja a jénai, varsói, bécsi akadémiáknak. A politikai szituációnak számtalan vonatkozása van, amelyek az egyedi eseteket külön minősítik. S ezen egyedi esetek jobb megismeréséhez biztos, hogy sok egymással rokon diszciplínát is meg kell kérdeznünk. Érdemes lett volna – akár a kötet szerkesztése során – a Széchenyiről készült újabb történelmi szakmunkák közül egyet-kettőt megidézni a gróf álláspontjának, a két politikus nézeteinek és magatartásuk különbségeinek jobb megvilágítása végett. Széchenyi lelkialkatának sajátos tulajdonsága volt a rejtőzködés, az álcázás, amint ezt Dávidházi is kiemeli (59), de ezzel egyidejűleg a vezéri szerepre is törekedett, s ehhez járult az is, hogy az őt körülvevő valóságot nagy torzítású prizmán keresztül szemlélte. („Öntudatát erősítette, hogy vállalkozásaiban és politikai pályáján magánemberként jár el, ugyanakkor folyvást foglalkoztatta a gondolat, mennyivel nagyobb hatással működhetne, ha az állami végrehajtó hatalom segítségével dolgozhatna”, „de nem tudta elfogadni, hogy alternatívák létezhetnek, a társadalmi erők közöttük választhatnak, magát tekintette az egyetlen hivatott politikusnak...” GERGELY András, *Széchenyi István a politikában = Egy nemzetet az emberiségnek: Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*, Bp., 1987, 189, 192.) Széchenyi a politikát még az előző korszakok hagyománya szerinti személyes, akár egyszemélyes reprezentáción keresztül megvalósítható működésnek tartotta, szemben a korszak más politikusaival, akik már a politikai pártok adta lehetőségekben gondolkodtak. Ezt a képet árnyalja, hogy „Széchenyi nem volt demokrata. Nem gondolta azt, hogy az élethez való jogból önként következik a saját sorsunk közösségi

intézésébe való beleszólás joga. Minden ember szabad tulajdonosi egzisztenciájáért küzdött, de elvárta, hogy az alkotmányos monarchia formális keretei között a többség önként helyezze a politikai vezetést egy értelmiségi-vagyoni elit kezébe.” (CSORBA László, *Széchenyi István*, Bp., 1991, 135.) A politizálás, a társadalom átalakítása tehát számára nem a cselekvés, hanem a végeredmény szempontjából közügy. Széchenyi a hatalom birtoklásának hagyományos struktúráját elfogadta, a társadalom átalakítását is csak ebben a keretben tudta elképzelni, s ebből a nézőpontból vetve egy pillantást a kérdésre, úgy látom, számára nem volt más lehetőség, mint a hatalom akkori működési szerkezetében, az egyes pozíciókban lévő emberek cseréjével megvalósítani a társadalom átalakítását. Éppen itt nem tudott túllépni saját hatalomfelfogásán, éppen ezért nem akart pártot szervezni maga köré, saját hatalmi helyzetét, már amennyi volt neki, ezért nem tudta a politika terén elég nagy hatásfokkal érvényesíteni. Ebből a szempontból lenne érdekes kérdés, hogy milyen típusú különbségek mutathatók ki a hatalomhoz való viszonyban Széchenyi tettei (akár beszélgetései) és írásművei, az ekkoriban kezdett politikai cikksorozata vagy a lelki gyógyítás eszközüül szolgáló naplója között.

Az értelmezés középpontjába állított egyes szövegek, szövegrészek vizsgálata, újraolvasása és újragondolása nagyon termékeny és hatásos módszer lehet ott, ahol valamely uralkodó nézet vagy szemlélet ellenében, a példák súlyával kell felvenni a harcot. Ilyennek látom e tanulmánykötetben a 18. század utolsó szakaszáról szóló dolgozatot, amelyben a két Bessenyei fivér egy-egy fordításában megmutatkozó költői szerephagyomány bemutatását olvashatjuk. A tanulmány végső következtetése az a nagyon fontos és ezért itt megisméltendő gondolat, hogy Bessenyei „Sándor és György gondolatvilága sokban különbözött, ellentét is akadt köztük, de osztoztak a meggyőződésben, hogy a költői műben megjelenő gondolat *mint gondolat* is megérdemli a komolyan vételt, mindketten hittek a költői mű létértelmező funkciójában, sőt a teremtett világnak és teremtettségének költészet általi igazolásában.” (101.) A gondolatrendszerek, világszemléletek együtt, egymás mellett létezésének felismerése, tudomásulvétele mindig előrevívő a tudomány szempontjából. A klasszikus századforduló esetében különösen fontos, hiszen ezen korszak elnevezésében – „felvilágosodás kora” – csak az egyik, igaz, talán a legfontosabb tényezőt helyezük előtérbe, s hajlamosak vagyunk a többi folyamatról, összetevőről megfeledkezni. Dávidházi kiemeli mindezt, miközben a költői szerephagyományának folytonos továbbvitelét mutatja be: „Bessenyei Györgynek mind korai, mind kései Pope-átdolgozása egészében is cáfolata lehet a tézisnek, miszerint a XVIII. század végi magyar irodalomban a laicizálódással, s főként az antropológiai érdeklődés előtérbe kerülésével mindinkább a »Kik vagyunk« problematikája nyomult a hagyományos vallásosság »Mit kell cselekednünk?« kérdése helyére [38. jegyz.: BÍRÓ Ferenc, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Bp., 1994, 160.]; sőt, itt (legalábbis egyelőre) az új kérdés láthatólag a régi szolgálatában áll: az ember antropológiai ismérvei a régi vallásos létértelmezés imperatívuszainak megerősítését szolgálják.” (97.) A korszak irodalmának alakulástörténetében, azt hiszem, ez a változásokon belüli folytonosság és az egymás mellett létezés a legfontosabb jellemző. Dávidházi tanulmányában a költői szerephagyomány mentén elemzi ezt a jellemzőt, de más témák mentén is kimutatható

lenne hasonló összefüggés, például a reprezentációtól a produktivitás felé való elmozdulás funkciótörténeti elemzése során is.

Ugyanezen tanulmányban kicsit előbb a magyar irodalom „főirányának” jelentésével szemben bizonytalan álláspontot foglal el Dávidházi Péter: „Tanácstalan volnék a fejlődés bármikor *főirányát* (vagy akár a szó pontos jelentését) illetően” (88). Azt gondolom, a magyar irodalom változásaiban több irány mentén lehet egymáshoz sorolni a műveket, szerzőket, összefüggéseket, de ezen belül mindenképpen van főirány. A fejlődés szó mára már nem tartható jelentéstartalmának mellőzésével együtt, a főirány elgondolása, s mindaz, ami mögötte rejlik Horváth János és Tarnai Andor irodalomtörténeti szemléletében – véleményem szerint – ma is érvényes leírást adhat az irodalomtörténeti változásokra. Főképp, ha a főirányon azt értjük, hogy a korszakban voltak népszerűbb, fontosabbnak ítélt műfaji, nyelvi, szemléleti normatív változások, s ezek többje egy irányba mutatott, míg mások ettől eltérő irányulást jeleznek. Ezzel a megfogalmazással a „főirány” fogalma az esztétikai vagy hermeneutikai-értelmezéstani megközelítéstől az irodalom társadalomtörténeti szemléletéhez kerül át. Ekkor viszont a szövegelemzéseken túl a társadalomtörténeti kontextus vizsgálatára is szükség van értelmezéséhez. Érdemes lett volna ezért egy mondatnál megemlíteni Baróti Szabó Dávid magyarítását, amely ugyan egy Milton-átdolgozáson alapult, s ezért szövegszerűen is más áll a vizsgált helyen, de éppen a szerző papi hivatása miatt érdekes, hogy az exjezsuita tanár nem utal a vindicatio lehetőségére a költői szerephagyományt megfogalmazó indító sorokban. Több, a vindicatio hagyománya szempontjából vizsgálatra érdemes példát lehetne még sorolni, de egyetértek Dávidházi Péterrel, hogy a költői szerepek hagyományozódásáról nyilatkozni kényes dolog, hiszen ezen a téren, mint a klasszikus századforduló irodalomtörténetének sok területén, komoly elmunkálatok nem születtek, sőt erre a kérdésre vonatkozó átfogó kutatási koncepció sem létezik.

A kötetnek ebben a részében a befogadás-történeti és kultusztörténeti vizsgálatok kaptak még helyet: *Kitagadástól az irodalmi kánonig: A Vanitatum vanitas és a magyar kritika, A hatalom eredetmondái Petőfi utóéletében*, illetve két, a magyar himnusz mint a közösség identitását meghatározó szöveg szerkezetén, szövegszervező elemein elinduló gondolatmenet. *A Hymnus paraklétszi szerephagyománya* című tanulmány a paraklétszi szerep felismerésével sikeresen oldja meg a transzcendencia felé fordulás irracionális és a szövegben található logikai-retorikai érvelés erősen racionális irányának egyeztetését.

A könyv harmadik részében (*Tudománytörténeti változatok: a tudós felhatalmazása és lehetőségei*) egy filológiatörténeti tanulmány, két megemlékezés, három kritika és egy beszámoló kapott helyett. Talán ez a legkevésbé egységes része a könyvnek, itt a többnyire gyakorlati igényből született szövegeket olvashatjuk.

Kivételesen *A hatalom szétoztása: Klasszikus, modern és posztmodern a szövegkritikában* című tanulmány, amely legalább annyira fontos a mai textológusok számára, mint az a bizonyos „puha, papírborítású füzet, [...] végtelenül egyszerű sötétkék címlapjával” (226) Stoll Béla tollából. Az elméleti kérdések vizsgálatához kötött gyakorlati megközelítés, a filológus szöveg fölötti hatalmának vizsgálata adja e tanulmány gerincét. A filo-

lógusi munka módszereinek nyilvánossá tétele, a megismerés általi demokratizálási folyamat az a változás, amely az utóbbi évtizedek textológusi munkájában elsőrendű szerepet kapott. Szerencsére nemcsak a változások leírását teszi meg Dávidházi, de állást is foglal: „egy zárt szöveggondozói kaszt egyedüli illetékességének érzete már a múlté. Ez még akkor is jó dolog, ha e demokratizálódás talán egyik lélektani oka a szövegkritika mai presztízsvesztésének, szemben az értelmező kritika vagy irodalomelmélet egy-egy ezoterikusabb, csak beavatottak által érthető, s ezért esetleg vonzóbb, sőt tekintélyesebb irányzatának divatjával. Az autokritás széttagolódása és relativizálódása hosszabb távon mindenképpen hasznára lesz a szaktudománynak.” (222.) Ezzel a megállapítással mélyen egyetértek, főképp, ha felidézem modern világunk elektronikus szövegkiadásait, szövegbankjait, az internetes cégek mint szövegszolgáltatók teljesítményét és lehetőségeit. A jövőre nézve fogalmazhatom meg a biztatást és a szerzőhöz méltó elvárást, hogy egy következő tanulmányban folytassa áttekintését a német és francia szövegkritikai iskolák és irányzatok bemutatásával és az új, számítógépes szövegkiadások vizsgálatával, hiszen úgy látom, nem sokat változott a helyzet a tekintetben, hogy „textológiai szakirodalom »magyar nyelven alig van.«” (227.)

A két kiváló filológusról, Oltványi Ambrusról és Kiss Józsefről szóló megemlékezés azért kiemelkedő, mert a közeli fényképfelvételhez hasonló bemutatásuk lehetőséget ad arra, hogy a szerző figyelmeztessen, a szakmai követelményekből soha, semmilyen történelmi vagy emberi körülmények között sem szabad engedni. Ez a tézis igencsak megfontolandó napjaink szakmaiságának szintjeiről töprengve.

A negyedik rész (*Módszertani változatok: Írás és szerkesztés műhelyproblémái*) leg-súlyosabb írása a kritika iskolázottságának alapelveit és alapminőségeit kutató elmélkedés. Leírni az ideális írásmű szabályait persze mindig sokkal könnyebb, mint betartani azokat – ezt maga a szerző is elismeri: „Vagyis kritikaeszményem megfogalmazásának kísérlete mélyen személyes, de a magam mentésére, sajnos eleve alkalmatlan művelet” (305) –, ámde napjainkban, amikor az irodalmi élet hatalmi harcai néha a politikai színtér csatározásaira emlékeztetnek, igen jelentős, hogy valaki megfogalmazza a kritikaírásnak mint írásmű készítésének kritériumait. Nem arról elmélkedik Dávidházi, hogy a kritikának deskriptívnek vagy preskriptívnek kell lennie, esszéisztikusnak vagy elemzőnek. A két kategória, amelyekről szól: a pontos mondatokkal, jól megírt, illetve a pontatlanul, hibásan fogalmazott szöveg.

A kezemben tartott tanulmánygyűjtemény olyan kérdéseket vet fel, amelyek ma nagyon fontosak a magyar irodalomtudomány és kritika változása szempontjából. Mondhatná valaki, hogy Dávidházi Péter megelégedett a témák és fő kérdések megmutatásával, és nagyvonalúan lemondott azok aprólékos kidolgozásáról; én inkább azt gondolom, hogy kinyitotta a lehetőségek ajtait, és utakat mutatott következő nemzedékek számára, hogy ezen a roppant fontos kutatási területen vizsgálódjanak. Az újabb generációk, a tanítványok szerepét azért tartom fontosnak, mert a fentebb bemutatott irodalomszemlélet ugyanúgy alakíthatna iskolát, mint több, ma híres irányzat. Dávidházi Szirák Péternek adott interjújában (Alföld, 1996/12) két fiatal kutatót nevezett meg tanítványaként. Kiséry András és Márkus Zoltán elsősorban az anglistika területén dolgoznak. Sajná-

lom hát, hogy ez a saját jegyekkel rendelkező írásművészet nem intézményesült iskolává. Fontos alternatívát jelenthetne a napjainkban létező beszédmódokhoz, irodalom-felfogások mellett, elsősorban a szövegelemzés területén.

A kötet kiadóját dicséri, hogy csak kevés sajtóhiba zavarta meg olvasásomat. A könyv külalakja viszont túlságosan visszafogott a fontos tartalomhoz képest. A múlt századi kötést utánzó borító láttán kevesen fogják felkapni a fejüket a boltban böngésző, válogató vásárlók közül, pedig a mai világban cégér nélkül a jó bor sem adható el.

Thimár Attila

ÚJABB KÖNYVEK JOHANN HEINRICH ALSTEDRŐL

Alsted a hazai eszmetörténeti kánonban ma még kétségtelenül nem az őt megillető helyet foglalja el. E tekintetben az elmúlt évszázadok nemzetközi trendjeinek eddig tulajdonképpen remekül megfeleltünk. Bán Imre ma már anakronisztikusnak minősíthető Alsted-képe például a maga idejében, nemzetközi értelemben sem volt teljesen elavult: a kortárs enciklopédikus rendszerek „tisztázatlan egyvelegében csak Descartes lángelméje teremt [majd] rendet. Alstednél még minden együtt gomolyog [...] nem [...] eredeti gondolkodó, tudományos munkássága szinte teljes egészében összefoglaló és rendszerező művek szerkesztését tűzte ki célul, de éppen a tudományos önállóságnak és a rendszeralkotás készségének hiányát mutatja nagy enciklopédikus műve is.” Nem csupán e Bántól származó sorok mutatják, hogy Alsted megítélése a hatástörténet során bizony számos interpretációs „bukfenc” áldozatává vált. Gijsbert Voet, Jacob Thomasius, Pierre Bayle, J. H. Zedler és mások Alstedet például egy, az ő korában nem jellemző, modern szerző- és eredetiségfogalom jegyében hamisítónak címezték, művét pedig plágiumként, Max Lippert Bayle-re hajazó fordulatával szólva

„művelt zsebtolvajlásnak” (gelehrten Diebstahl) tekintették. Amikor Bán Alsted művein Descartes s a karteizianizmus módszeres rendjét kérte számon, a maga idejében szintén alapjában véve korszerű szemléletet érvényesített. Az efféle számonkérések azonban a kortárs eszmetörténeti kontextusra irányuló értelmezések térnyerésével mára alaposan kétségbe vonódtak. Eszmetörténeti körökben immáron közhelyszámba megy például, hogy Descartes sem *ex nihilo* dolgozta ki új módszerét, mint ahogy híres – egyébként igencsak hermetikus ihletésű – álmának leírása sejtetné; nem egy közös forrása volt például Alsteddel is. Arról nem is beszélve, hogy két rivális tudományos paradigma (mint esetünkben a karteziánus és a pánszofikus) összemérése ilyen értelemben teljesen céltalan. Különösen ha figyelembe vesszük azt az igen egyszerű tényt, miszerint a 17. század első harmadában még korántsem volt eldöntött kérdés, hogy vajon az „újítók” (novatores) – akik közé soroljuk mind Descartes-ot, mind pedig Alstedet – mely csoportjának módszerei és filozófiája válik majd később az „új kor”, a modernitás hagyományát valóban alapvetően meghatározó tényezővé.